

Sällskapet

för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Bulletin Nr 3/04

September 2004

ICCEES 2010 till Sverige

av *Lena Jonson*

Ordförande

E-post: lenajonson@ui.se

Sverige har tagit första steget mot att få arrangera ICCEES världskongress år 2010. Vid sitt senaste möte i maj i Kyoto beslutade ICCEES Executive Committee att rekommendera Sverige. Det formella beslutet fattas av ICCEES International Council i juli 2005 i samband med ICCEES kongressen som då äger rum i Berlin. Sällskapet hade i tid till Kyoto-mötet lämnat in ett anbud som arbetats fram i samarbete med Stockholm Visitor's Board.

Det skapar stora möjligheter för Sverige – på många plan – om vi blir arrangörer. Vetenskapligt ger det möjligheter att visa upp den forskning som bedrivs i Sverige om Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien och inte minst att knyta kontakter för framtida samarbete.

Vi påbörjar redan nu vissa förberedelser. En viktig fråga är lobbyverksamhet för att säkra kongressens finansiering. Sällskapet avser att anlita en professionell kongressbyrå för att anordna kongressen. Vi ber ändå er med erfarenhet av att arrangera och inte minst skaffa fram pengar för stora internationella konferenser att kontakta styrelsen.

Vi befinner oss ännu i en tidig fas, men nu har vi satt stenen i rullning. ICCEES 2010 kommer sannolikt att äga rum i Stockholm. Det innebär stort ansvar och en hel del arbete men det kommer att kunna betyda mycket för östforskningens framtid i Sverige.

Hot och hotbilder, 2

av *Michael Fredholm*

Säkerhetspolitisk analytiker, kopplad till Forum för Centralasienstudier, Stockholms universitet.

E-post: ippeki@hotmail.com

Första delen av artikeln publicerades i Bulletin 2/2004.

Denna artikel framfördes ursprungligen som en offentlig föreläsning den 7 april 2004 vid Institutionen för orientaliska språk, Stockholms universitet.

Den ryska synen på Centralasien

Varför blev då ryssarna så oroade av händelser i Centralasien, en region som inte ens längre var ryskt territorium?

Frågan förtjänar faktiskt att ställas. Centralasien är inte en särskilt viktig region för Ryssland. Ryssland har problem av högre prioritet och mer brådskande engagemang på annat håll. För Ryssland är relationen till USA och Europa viktigast, och lär så förbli åtminstone inom en överskådlig framtid. Efter upplösningen av Sovjetunionen hade Ryssland därför inte någon större brådska att formulera en politik gentemot Centralasien. Men

närvaron av ryska militärbaser i Tadzjikistan och det pågående kriget mot separatister och islamiska extremister i Tjetjenien tvingar likväl Ryssland att engagera sig i regionen.

Dessutom hade den instabila situationen i Afghanistan och den växande islamiska extremismen där sedan talibanrörelsen bildades 1994 uppmuntrat flera centralasiatiska före detta sovjetrepubliker att söka förnyade relationer med Ryssland, eftersom de insåg att Ryssland var den enda stormakten som kunde garantera regional säkerhet. Den utvecklingen, i synnerhet sedan **Putin** kom till makten 1999, hade på nytt ökat det ryska inflytandet i regionen, uppenbarligen utan att Ryssland egentligen aktivt hade sökt sådant inflytande. Det sistnämnda förtjänar att framhållas. Det postsovjetiska Ryssland har betydligt större problem, och andra prioriteringar, än några allvarliga funderingar på om det skulle vara värt besväret att återta Centralasien, en region som mot slutet av sovjetperioden betraktades som en ekonomisk börda snarare än en tillgång.

Ω

Ryssland har dock ett antal nationella intressen i Centralasien. Dessa omfattar regional stabilitet (eftersom varje allvarlig destabilisering eller väpnad konflikt i Centralasien kan få stora konsekvenser även för Ryssland); förmågan att använda regionen för transithandel med Kina, Indien och Iran; den fortsatta existensen av ett gemensamt ekonomiskt rum med Centralasien (regionen har förblivit en viktig marknad för ryska varor och kan tillhandahålla jordbruksprodukter och råmaterial; så är till exempel naturgas från Turkmenistan och Kazakstan viktiga resurser, liksom bomull från Uzbekistan och Turkmenistan); och möjligheten att fortsätta utnyttja olika strategiska anläggningar i Centralasien (bland dem flera militära spanings- och kommunikationsanläggningar, ryska militärbaser och Baikonur, som behövs för det ryska rymdprogrammet). Man skulle även kunna beskriva ett internationellt erkännande av Rysslands ledande roll i

regionen som ytterligare ett, om måhända mindre fysiskt gripbart, nationellt intresse.

Den ryska synen på Centralasien framkommer även av de dokument, som styr den ryska säkerhets- och utrikespolitiken. Om man läser dessa, och sedan jämför dem med hur Ryssland faktiskt har bedrivit sin säkerhets- och utrikespolitik sedan upplösningen av Sovjetunionen 1991, märker man att trots alla svängningar i den ryska politiken har vissa faktorer förblivit konstanta. Så har till exempel Ryssland alltid betraktat relationerna med Centralasien som av lägre prioritet än de ryska relationerna med USA, Europa och Kina. Så är läget även idag. För Ryssland är stora delar av Centralasien och Kaukasus inte mycket mer än en källa till regionala konflikter, internationell terrorism, religiös extremism och narkotikasmuggling.

Ω

Den officiella ryska synen på landets säkerhetspolitik beskrivs i konceptet för nationell säkerhet av den 10 januari 2000.¹ Den officiella ryska synen på landets utrikespolitik beskrivs i det utrikespolitiska konceptet av den 28 juni 2000.² Båda koncepten har status av lag.

Konceptet för nationell säkerhet nämner Centralasien vid namn endast en gång, som en av de regioner där ryska nationella intressen kan komma att hotas. Men referenser i konceptet till regionala konflikter, internationell terrorism, religiös extremism och narkotikasmuggling har säkerligen åtminstone delvis inspirerats av situationen i Centralasien, och i synnerhet Afghanistan.

Det utrikespolitiska konceptet, som stadfästes ungefär ett halvår efter konceptet för nationell säkerhet, speglar på många sätt detta koncept. Det utrikespolitiska konceptet betonar, att

¹ *Kontseptsija natsional'noj bezopasnosti Rossijskoj Federatsii, Ukaz Prezidenta RF № 24, 10 januari 2000.*

² *Kontseptsija vnesjnej politiki Rossijskoj Federatsii, 28 juni 2000.*

Ryssland önskar upprätthålla goda kontakter med grannländerna och strävar efter att eliminera befintliga konflikthärdar. Det betonar även det ryska intresset av konfliktlösning bland de övriga före detta sovjetrepublikerna och militärpolitiskt samarbete, i synnerhet i kampen mot internationell terrorism och extremism. Afghanistan nämns även här som ett högst reellt säkerhetshot gentemot Ryssland, de ryska intressena, och de nu självständiga före detta sovjetrepublikerna i Centralasien och Kaukasus, på grund av risken att terrorism och extremism ska exporteras från Afghanistan.

Givetvis behandlar de två koncepten även möjligheten av rivalitet bland stormakterna och då främst rivalitet mellan Ryssland och USA. Det utrikespolitiska konceptet noterar, att relationerna med USA i skrivande stund var svåra (de två koncepten hade ju tillkommit som en respons till Natos unilaterala anfall mot Jugoslavien i syfte att understödja separatism i Kosovo, något som Ryssland hade motsatt sig). Likväl förklarade sig Ryssland redo att samarbeta med USA inom ett antal viktiga frågor, däribland hanteringen av regionala konflikter.

Ω

Den ryska samarbetsviljan förelåg med andra ord redan innan USA började sitt krig mot terrorismen. Vad ansåg då den ryska statsledningen om att USA, som ett led i detta krig, hösten 2001 började etablera militärbaser i Centralasien?

Det korta svaret på den frågan, är att Ryssland inte såg de amerikanska baserna som något problem. Putin hade ända sedan toppmötet med amerikanske presidenten **George Bush** i Slovenien den 16 juni 2001, och i ännu högre grad sedan terroranfallen i New York och Washington den 11 september samma år, betonat att de ryska relationerna med USA var viktigare än relationerna med Europa (på andra plats i betydelse) och Asien (på tredje plats).

Putin har förstås varit ivrig att även föra in kriget i Tjetjenien som en del av det generella kriget mot terrorism, och att få amerikanskt stöd eller åtminstone amerikansk acceptans av de brutala metoder som Ryssland använder sig av för att driva Tjetjenien till underkastelse. Trots kortvariga missnöjesyttringar av vissa enskilda ryska politiker och militärer protesterade Ryssland därför inte mot inrättandet av amerikanska militärbaser i Centralasien. Det ryska beslutet endast bekräftade kontinuiteten i den ryska politiken, som ju gick ut på att betrakta relationerna med USA och Europa som Rysslands första prioritet. Än viktigare var att de amerikanska baserna kom med det uttalade syftet att bekämpa islamisk extremism. USA och Ryssland stod därmed på samma sida gentemot vad Ryssland betraktade som hotet från Centralasien. Det var därför föga förvånande, att Putin välkomnade det amerikanska beslutet att bekämpa hotet. För Ryssland var några amerikanska militärbaser i Centralasien ett billigt pris att betala för att få med en viktig allianspartner i kampen.

Visserligen hade konceptet för nationell säkerhet identifierat utländska militärbaser nära Rysslands gränser som ett säkerhetshot, men det hade skrivits som en respons till utvidgningen österut av Nato, inte kampen mot islamisk extremism i Centralasien.

Ryssland och hotet från narkotikan

Så mycket om de gamla ryska hotbilderna. Dessa hotbilder har på senare år kompletterats med nya, eller åtminstone moderna varianter av de gamla. Så märktes förra året (2003) att den ryska statsledningen identifierat ytterligare ett hot från Centralasien. Under våren och sommaren 2003 genomfördes en stor omorganisation av de ryska underrättelse- och säkerhetstjänsterna samt de narkotika- och skattebrottskämpande organen. Bland de senare skapades den 1 juli ett nytt självständigt organ för narkotikabekämpning, benämnt Ryska federationens statliga kommitté för kontroll av handeln med narkotika och

hallucinogena ämnen, förkortat *Gosnarkokontrol*.³

Som chef för den nya myndigheten utnämndes **Viktor Tjerkosov**, en före detta KGB-man och pålitlig anhängare till Putin. Tjerkosov lär ha gått i samma klass som Putin i KGB-skolan. Innan utnämningen var han presidentrepresentant för Nordvästra federala kretsen och innan dess generalöverste i säkerhetstjänsten FSB. För närvarande är han general inom polisen.⁴

Ω

Gosnarkokontrol var egentligen inte en ny myndighet. Vad som faktiskt hände var att en existerande myndighet, skattepolisen, lades ned, samtidigt som Gosnarkokontrol övertog skattepolisens personal och övriga resurser. Skattepolisens tidigare arbetsuppgift, bekämpning av skattebrott, överfördes till inrikesministeriet, som har det generella polisiära ansvaret. Även narkotikarelaterad brottslighet hade tidigare bekämpats av inrikesministeriet, men ansvaret för detta flyttades nu till Gosnarkokontrol.

Skapandet av Gosnarkokontrol antydde, att Putin önskade prioritera narkotikabekämpningen på bekostnad av kampen mot skattebrott och ekonomisk brottslighet. Av det märktes dock intet i massmedia, som detta år istället ägnade betydligt mer uppmärksamhet åt arresteringen av **Michail Chodorkovskij**, en av Rysslands rikaste affärsmän. Många gjorde bedömningen, att Putin skulle göra ytterligare tillslag mot de så kallade oligarkerna, de rika affärsmän som på olika, ofta mindre lagliga vis hade lyckats lägga under sig de värdefullaste delarna av det gamla sovjetiska näringslivet. Men om så hade varit fallet skulle Putin

³ Gosnarkokontrol var en förkortning av *Gosudarstvennyj komitet Rossijskoj Federatsii po kontrolju za oborotom narkotitjeskich i psichotropnych vesjtjestv*. Beslutet att skapa en sådan myndighet tillkännagavs av president Putin redan den 11 mars 2003. Jag vill tacka Carl Holmberg, som fäste min uppmärksamhet på den nya myndigheten.

⁴ *NTV Mir*, 30 mars 2004.

knappast ha lagt ned skattepolisen. Nej, allt tyder på att Putin istället såg narkotikasmugglingen som en hotbild betydligt farligare än oligarkernas inflytande över Ryssland och den ryska ekonomin.

I början av mars 2004 höjdes dessutom Gosnarkokontrols organisatoriska ställning till rangen av federal tjänst. Myndigheten kallas nu Ryska federationens federala tjänst för kontroll av handeln med narkotika och hallucinogena ämnen, eller helt enkelt den federala narkotikakontrolltjänsten (FSN).⁵ FSN fick alltså samma formella ställning som exempelvis säkerhetstjänsten FSB och utrikesunderrättelsetjänsten SVR.

FSN betecknar sig för närvarande som den till personalstyrkan största narkotikabekämpande myndigheten i världen. Man har fyrtiotusen medarbetare, varav tjugotusen arbetar på fältet.

Ω

Vad har nu detta med hotet från Centralasien att göra?

Jo, det framkom av ett tal, som Putin höll till personalen vid FSN den 30 mars i år (2004). Putin betonade, att narkotikahandeln var ett av de största säkerhetshoten riktade mot Ryssland, och poängterade att inkomster från narkotikahandeln understödde olika grupper inom organiserad brottslighet och internationell terrorism. Putin noterade även att länderna i Centralasien är betydelsefulla i kampen mot narkotikan.⁶

Narkotikan är utan tvekan ett stort problem för Ryssland. Enligt officiella uppgifter använder mellan 3,5 och 4 miljoner ryssar regelbundet narkotika. Ungefär en halv miljon

⁵ Se t. ex. *ITAR-TASS*, 30 mars 2004; www.government.ru. Den ryska benämningen är *Federal'naja sluzjba Rossijskoj Federatsii po kontrolju za oborotom narkotitjeskich sredstv i psichotropnych vesjtjestv*, förkortat *Federal'naja sluzjba po narkokontrolju*, FSN (hemsida: www.narkotiki.ru; emailadress: pr@gnk.gov.ru).

⁶ *ITAR-TASS*, 30 mars 2004.

är registrerade av medicinska institutioner som narkotikaberoende. Mer än fyrtio procent av de narkotikaberoende nyttjar heroin.⁷ Förra året (2003) beslagtogs 20 ton narkotika av myndigheterna, enligt uppgifter från dåvarande Gosnarkokontrol, och beslagen resulterade i inte mindre än tiotusen registrerade brottsfall.⁸ Trots det räknar FSN:s chef Tjerkosov med att mindre än tio procent av den tillgängliga narkotikan upptäcks av polismyndigheterna.⁹ I Ryssland förekommer legala men privat organiserade sprututbytesprogram, och medicinska institutioner försöker behandla narkotikamissbrukare.

Ω

Många menar dock, att det är ont om pengar till behandling av narkotikamissbrukare, men jämförelsevis gott om pengar till att bekämpa narkotikasmugglingen från Centralasien. Ryssland har därigenom tagit till sig den västliga, ursprungligen amerikanska strategin att föra krig mot narkotikan ("War on Drugs") snarare än att betrakta missbruket som ett medicinskt problem. Ryska polismyndigheter samarbetar även aktivt med sina motsvarigheter i USA och Västeuropa för detta mål.¹⁰ Tilläggas kan kanske, att större delen av narkotikasmugglingen är riktad mot Ryssland respektive Västeuropa, inte Amerika.

Det omfattande narkotikamissbruket är även kopplat till den explosionsartade utvecklingen av HIV. Antalet registrerade HIV/AIDS-fall i Ryska federationen överstiger redan tvåhundrafemtio tusen, och många räknar med en årlig ökning av fallen med cirka 100 procent.¹¹

⁷ *ITAR-TASS*, 30 mars 2004.

⁸ *Interfax*, 4 januari 2004.

⁹ *NTV Mir*, 30 mars 2004.

¹⁰ My Lilja, "Kriminalitet i Ryssland", Ryssland idag: Mellan stormaktsambitioner och inrikeskriser, konferens den 5-6 februari 2004 vid Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet.

¹¹ Christer Pursiainen, "Mjuka säkerhetsproblem i nordvästra Ryssland", Ryssland idag: Mellan stormaktsambitioner och inrikeskriser, konferens den

Narkotikan är dock i den ryska statsledningens ögon inte endast ett samhällsproblem. Narkotikasmugglingens koppling till Centralasien och organiserad brottslighet och internationell terrorism antyder varför Putin nu ser denna fråga som så pass viktig, trots att narkotikahandeln även enligt hans egen utsago (den 30 mars 2004) har varit ett viktigt – men oprioriterat – samhällsproblem ända sedan Sovjetunionens upplösning. "Det var endast efter tio eller tolv år som vi insåg hotets vidd. Därför togs beslutet att skapa er tjänst," förklarade Putin inför personalen vid FSN.¹²

Narkotikasmugglingen från Centralasien till Ryssland anses vara åtminstone delvis kontrollerad av islamiska extremistgrupper. Narkotikabekämpningen – kriget mot narkotikan – blir därför ett led i kriget mot terrorismen – det vill säga kampen mot islamisk extremism, terrorism och i förlängningen även separatism av det slag som förekommer i Tjetjenien. Man har till och med ibland använt uttrycket narko-aggression för att ytterligare inskräpa de säkerhetsshotande aspekterna av fenomenet. Som redan nämnts framkommer det även mycket tydligt av konceptet för nationell säkerhet av den 10 januari 2000 att den ryska statsledningen ser narkotikasmugglingen från Centralasien som ett säkerhetsshot.

Ω

Det är känt att såväl centralasiatiska som ryska kriminella organisationer deltar i hanteringen. Sannolikt kan man även hitta narkotikasmugglare bland det stora antalet illegala flyktingar i Ryssland. Man brukar uppskatta antalet flyktingar från huvudsakligen Afghanistan och andra asiatiska länder till sjuhundratusen. Många kriminella grupper har förstås såväl ryska som centralasiatiska medlemmar, men det är ingen tvekan att det stora mörkertalet flyktingar

5-6 februari 2004 vid Institutionen för östeuropastudier, Uppsala universitet.

¹² *ITAR-TASS*, 30 mars 2004.

försvarar myndigheternas brottsutredningar av narkotikahandeln.¹³

De nya hotbilderna: Själständiga Centralasiens interna problem

Hittills har alla hotbilder gentemot Ryssland, som jag har tagit upp, på något vis kretsat kring de traditionella ryska hotbilderna: Pan-turkism, pan-islamism och banditism i de avlägsnare delarna av det ryska väldet. Även stormaktsrivalitet i form av den amerikanska närvaron i Centralasien kan ses som en del av dessa traditionella, generella hotbilder. Men den nya situationen i Centralasien alltsedan Kazakstan, Uzbekistan, Kirgizistan, Tadzjikistan och Turkmenistan blev självständiga 1991 har skapat nya potentiella hot, som inte upplevdes som sådana under det ryska imperiets dagar eller sovjettiden.

Ω

Viktigast av dessa är nog frågan om regionens stabilitet. Även om de centralasiatiska före detta sovjetrepublikerna har haft nog så svåra interna problem – varav inbördeskriget i Tadzjikistan var det mest förödande – har relationerna staterna emellan i allmänhet kännetecknats av en vilja att samarbeta. Visst har problem förekommit. Så har till exempel Uzbekistan uppvisat en besvärande tendens att minera landets gränser, och till och med i några fall på eget initiativ flytta befintliga gränsmarkeringar in på grannländernas territorium. Man har även genomfört räder mot extremistgrupper och politiska motståndare som har vistats på grannländernas territorium – och då oftast utan att meddela grannlandets regering detta förrän efter fullbordat faktum. Flera länder i regionen har dessutom fattat plötsliga beslut rörande flodreglering, som har medfört att grannländerna plötsligt har fått mindre vatten än vad de behöver – eller till och med drabbats av översvämningar.

Trots alla dessa problem har de berörda länderna faktiskt lyckats hålla sams i flertalet

frågor. En viktig anledning därtill är nog att de som ingår i statsledningarna i samtliga länder fortfarande känner varandra mycket väl. Så gott som alla i ledande ställning har ju en gemensam bakgrund inom de gamla sovjetiska administrativa strukturerna. Detta har givetvis hjälpt de olika parterna att förstå varandra och underlättat att komma överens när problem har dykt upp.

Ω

Så kommer dock inte att vara fallet i framtiden. Även om ryska språket fortfarande kan komma att tjäna som en sammanhållande länk, kommer nästa generation av ledare att vara mer präglad av de centralasiatiska ländernas olikheter än likheter. Varje land har sedan självständigheten 1991 satsat stora resurser på att skapa en individuell identitet i form av språk och kultur. Ofta har den uttalade eller outtalade ambitionen varit att stärka skillnaderna snarare än likheterna länderna emellan, såväl språkligt som kulturellt. Varje land har sökt bygga sin egen identitet, som så mycket som möjligt avviker från de, som grannländerna har skapat. Den process, som brukar kallas för nationsbygge, bygger ju just på att försöka skapa en unik etnisk identitet i syfte att ena ofta mycket heterogena befolkningsgrupper. De etniska identiteter, som man nu försöker bygga upp i de centralasiatiska republikerna, är mycket riktigt konstruerade. Det enda folk, som har bevarat vad som man skulle kunna beteckna som en etnisk identitet från tiden innan det ryska väldet, är turkmenerna – och inte ens den kan sägas ha varit dominerande i hela det område, som idag utgörs av Turkmenistan. Övriga etniska identiteter, så som de definieras idag, skapades under sovjettiden.

Vilka är då de viktigaste potentiella konflikthärdarna, och hur påverkar dessa Ryssland?

Den islamiska extremismen utgör den kanske viktigaste potentiella konflikthärden, men den har vi redan behandlat. Mellan staterna finns dessutom givetvis en viss rivalitet om

¹³ Christer Pursiainen, "Mjuka säkerhetsproblem".

geopolitiska fördelar och – allra viktigast – regionens olja och naturgasresurser. Här spelar stormakterna en viktig roll, både för att stormaktsintressena skapar sådana problem och för möjligheterna att faktiskt lösa problemen efter att de uppstått.

Ω

Rent mellanstatliga problem i Centralasien handlar oftast om rivalitet om vattenresurser eller misstro mellan olika etniska grupper. Sådana problem skapades genom det sätt på vilket gränserna mellan de olika republikerna drogs under sovjettiden. Gränsdragningarna fick ofta till följd att etniska grupper splittrades mellan olika republiker. Under sovjettiden spelade detta föga roll, eftersom republikerna ingick i samma union. För självständiga länder är förstås förhållandet mer komplicerat. Det blev heller aldrig aktuellt att justera de existerande gränserna när självständigheten kom, eftersom de centralasiatiska republikerna fick självständigheten serverad på en bricka i och med att Sovjetunionen upplöstes, utan att först ha uppvisat någon politisk vilja eller folklig mobilisering för att faktiskt vinna självständighet. De interna sovjetiska gränserna frystes därmed i oförändrat skick.

Man ska inte glömma att även brist på ekonomisk reform, och brist på demokrati, kan skapa potentiella oroshärddar. Sådant missnöje skulle på sikt kunna resultera i att befolkningen reser sig gentemot statsledningen i något centralasiatiskt land. En sådan utveckling skulle säkerligen destabilisera åtminstone det drabbade landet – men även kunna få förödande konsekvenser för grannländerna.

Och här kommer vi avslutningsvis till den högst reella hotbild, som verkligen berör Ryssland.

Till skillnad från andra stormakter är Ryssland ett grannland till Centralasien. Inte ens Kina är så beroende som Ryssland av stabilitet i regionen. Ryssland kan därför inte ignorera

eventuella säkerhetsproblem och destabiliseringstendenser i Centralasien. Varje allvarlig destabilisering där kommer förr eller senare också att falla tillbaka på Ryssland och resultera i oreda även på ryskt territorium. Så skulle exempelvis en uppluckring av lag och ordning i Centralasien få konsekvenser även för Ryssland i form av ökad organiserad brottslighet och narkotikahandel. Till och med lokala mellanstatliga konflikter i Centralasien kan orsaka problem för Ryssland, eftersom de kan skapa flyktingströmmar och ekonomiskt eller politiskt kaos.

Ω

Problem i Centralasien kan dessutom hota de etniska ryssar, som fortfarande lever där, och för vilka statsmakten i Moskva känner ett visst ansvar. Jag tror inte, att Ryssland har någon egentlig ambition att på nytt infoga Centralasien i sitt eget territorium. Regionen sågs ju under sovjettiden som en börda snarare än en tillgång. Men samtidigt kan Ryssland inte ignorera utvecklingen i Centralasien. Eventuella hot mot de centralasiatiska statsmakterna måste därför ses som hot även gentemot Ryssland. Mot den bakgrunden är det inte svårt att förstå, varför de gamla hotbilderna om Centralasiens farlighet fortfarande lever kvar och frodas inom den ryska statsledningen. Hur mycket Ryssland än vänder sig mot Väst kan de ryska ledarna inte undgå det faktum att deras land till stor del tillhör Asien. Och på gott och ont kan man inte alltid välja sina grannar; det har såväl Ryssland som Rysslands grannländer många gånger fått erfara.

*

Noterat på resan

Med Aminoff i bagaget

Det är i slutet av maj i Petersburg. Pressen och allmänheten väntar på att staden skall fylla 301 år. Få städer i Europa ägnas numera sådana födelsedagshyllningar som Petersburg. Men det är någonting som inte stämmer. En liten militärorkester i Izmajlovskij-regementets uniformer har utökats med en saxofonist som inte riktigt kan intonera ”Den slaviska flickans avsked” utan hellre spelar amerikanska 40-talsschlager. Hellre än att marschera och manifesteras på *Nevskij Prospekt* låter guvernörskan **Matvijenko** boulevarden bli till något slags Disneyland. Själv blåser hon i en tuta.

Sjelva lämnar vi det här nya påhittet och går till KGB-museet (*Gorochovaja 2*), som förr hyste hyllningarna till Tjekans grundare **Feliks Dzerzjinskij** men som idag är omvandlat till en ”Om-detta-måste-vi-berätta”-anstalt, det vill säga några rum som talar om för oss vilka övergrepp som hemliga polisen i Ryssland begick alltifrån greve **Benckendorff** och fram till **Putins** chefer på 1980-talet. Vi sätter oss i Dzerzjinskij's stol, och vi ser på väggen fotografiet av platsen där inrikesminister **Vjatjeslav Plehve** blev mördad (15 juli 1904 – om Ni minns). Om vi anstränger oss kan vi också se Tjeka-uniformen från tidigt 1920-tal i en särskild monter: den var gjord av utmärkt svensk läder och var importerad från Malung.

Går vi sedan vidare från *Gorochovaja* hittar vi snart det allra märkligaste av finanshusen – Wawelsbergs bankirfirma, färdigställd 1913 av arkitekten **Peretiatkovitj** [därefter länge det solida flygbolaget AEROFLOT's officin]. Vi talar om för den nyanställda personalen vilka antecedentia huset har: det är enormt i sin svarta granit. (För övrigt har vi just varit inne på Azov-Donska banken [arkitekten **Fredrik Lidvall**] och berättat för säkerhetsmännen vad de har att bevara!) Men sedan är det **Aminoff** som gäller. Aminoff och ingen annan. Ivan Tönnes

Aminoff skrev under pseudonymen *Radscha* en rad pojkböcker – men också en serie halvfiktiva verk, av vilka ”Kriget Norge-Ryssland 1906” hör till de märkligaste med sin örfil åt norrmännen som lämnat unionen och blivit offer för den ryska örlogsflottan. Men Aminoff tar oss också till Algeriet, till den europeiska kontinenten, till alla möjliga världsdelar. På *Nevskij* läser vi förstås första häftet i Aminoffs **ST. PETERSBURG** som han gav ut i 36 delar för 25 öre per styck 1908 och framåt. Så märkvärdigt! En svensk journalist publicerar – på eget initiativ men med hjälp av Wilh. Siléns förlag – en beskrivning av den tidens stora huvudstad! Det är förstås mycket om kokotterna på ”Café de Paris” och om hur mycket droskkuskarna skall få i dricks. Men lyssna på Aminoff/Radscha när han skriver om *Nevskij*!

I nummer 1 befinner sig O. Richters stora optiska och mekaniska magasin. Fortsätter man fram mot Moika möter man till vänster Generalstabens bokhandel med dess många gravyrer, kartor och militära böcker, herr- och damskerädderifirman Mandl och Mellier & C:os bokhandel. Till höger åter, vid Gogolja, befinner sig en filial af den stora berlinerfirman Schuchardt & Schütte med dess maskiner och verktyg, vidare Alexandre, ett Magasin du Louvre i miniatyr, Wolffs bokhandel, där man kan få köpa skandinaviska tidningar och i närheten av Moika de båda restaurangerna Leinner och Albert, där man till skapligt pris kan få en ätbar middag.

Aminoff/Radscha 1908! Jag kan faktiskt själv intyga att middagen på ”Leinner och Albert” är fullt ätbar. Blinerna med röd kaviar är visserligen uppe i 320 nya rubel – men ändå.

Beväpna Er gärna med Aminoff nästa gång då Ni reser till Petersburg! Glöm kokotterna – men tag honom i övrigt på orden! Det hela är lika läsbart som ätbart. Hans karta stämmer – och han finns på antikvariaten!

Lars Erik Blomqvist

Översättare, fil.dr.

E-post: lars-erik.blomqvist@sh.se

Möten på Valamo

En av de vackraste vägarna på en av de vackraste platserna på jorden är lärkrädsallén på Valamo. Den måste vara minst en halv kilometer lång och själva träden minst hundra år gamla, och den för till en plats mättad av skönhet och grymhet – klostrets kyrkogård.

Mitt inne i skogen ligger den lilla begravningskyrkan i ett blomsterhav där **Aleksandra Sergejevna** står och krattar. Hon är en ingenjör från St. Petersburg som varje sommar kommer till Valamo, både som pilgrim och som frivilligarbetare. Jovisst, kyrkan är öppen. Men man skall inte vänta sig för mycket, den ursprungliga ikonostasen försvann under sovjettiden.

Ω

På andra sidan kyrkan ligger igumenernas ståtliga gravar och bakom dem, djupt nere i en fuktig dalgång, den egentliga kyrkogården. Trots att det är här som munkarna har begravts alltsedan slutet av 1800-talet och fortfarande begravs, håller sly och nässlor på att ta överhand och en stor del av gravarna är knappt skönjbara jordkullar. Här begrovs också de flera hundra krigsinvalidier som på femtioalet hade förpassats till det isolerade Valamo.

Det var särskilt de svårt skadade som skickades till Valamo, berättar Aleksandra Sergejevna, till exempel sådana som hade förlorat både armar och ben och kallades samovarer. Här levde de totalt isolerade, borta ur samhällets och människornas åsyn. Om hon själv sett någon av dem? Nej, när hon började komma hit var de alla borta. Nu syns knappast gravarna – ja, förutom en.

Den graven är lätt att hitta, en triangelformad hög sten toppad av en röd sovjetstjärna. Och historien om den har blivit något av en legend på Valamo. I början av nittioalet besökte en turist kyrkogården och på en brädlapp såg han plötsligt sin egen fars namn.

Där vilade den far som aldrig kom tillbaka från kriget och som antogs ha stupat på slagfältet.

Fadern hade i själva verket dött på Valamo, sextiofyra år gammal. Tjugo år senare lät sonen uppföra en gravsten åt honom. Under den vilar nu **Grigorij Andrejevitj Volosjin** 1910 – 1974. ”Han förlorade armar och ben, talförmågan och hörseln. Kriget lät honom bara behålla förmågan att se”. På gravstenen står det också att den 1994 restes åt denne Sovjetunionens hjälte av sonen **N.F. Volosjin** som efter femtio år återfunnit sin far.

Ω

Idag berättar guiderna om krigsinvalidernas liv på Valamo: det fanns varken vatten eller avlopp i husen där de bodde, det var fruktansvärt kallt om vintern och vården var lika dålig som maten. Så var också dödligheten hög.

En av de få som ännu minns invaliderna är **Anita Geraldovna**, en sliten och bitter kvinna som säljer ljus vid ingången till Kristi förklaringskyrka. Hon kom till Valamo på sextioalet, blev betagen av naturen och stannade. Särskilt väl minns Anita de invalider som var i såpass gott skick att de försvann ut om somrarna. De höll till i närheten av kajen och när båtarna lade till dök de upp ur buskarna för att tiggas: de som inte hade ben kom framrullande på små bräder med hjul. Om någon av dem hade proteser? Det såg hon aldrig. Om någon fick besök av släktingar? Inte så att hon skulle ha märkt.

Ω

Idag bor Anita själv i en av invalidernas forna byggnader. Hon har ingen familj och ingen bostad på annat håll, så det är bara här hon kan klara sig på sin pension och räkna med att bli begravd. Men munkarna vill ha bort alla som inte hör till klostret, säger hon. Det finns ungefär trehundra av oss kvar – folk som i tiden kom hit för att sköta om invaliderna och arbeta för militären. Vi blir så illa behandlade

att många redan flyttat till Sordavala och Kexholm.

Finns det då ingenting som gläder henne här på Valamo? Knappast. Numera vimlar det till och med av utlänningar i naturen, läkaren tycks bara vilja sköta om munkarna och på vintern finns det ingen belysning utanför själva klosterområdet. Religionen är inte särskilt viktig för henne – ”jag var en precis lika god eller dålig människa då jag trodde på kommunismen som idag då jag tror på Gud”.

Ω

På klostergården utanför kyrkan står novisen Vladimir tryggt leende i sin fotsida svarta dräkt och visar mot en nyrestaurerad sidobyggnad. Där ligger sjukhuset för de nittio munkarna som numera bor på Valamo, och dit är också öns andra invånare självklart välkomna. Själv var han ännu för några år sedan kranförare i sin hemstad Kursk. Hans religiösa fostran? Den fick han av sin mormor och mor, ja och så någon kurs här på klostret. För honom är bönen viktigare än teologiska studier.

Och det är hans bröd vi alla äter – turister, pilgrimer, frivilligarbetare och munkar. Det är ett ljust, poröst och doftande bröd som bakas i stora vedeldade ugnar och just därför blir så gott. Vladimir trivs med att arbeta som bagare och på sitt sätt delta i återskapandet av klostermiljön. Han frågar om jag besökt Nya Valamo och sett de ikoner som blev bortförda härifrån. Och sedan: hur känns det för er i Finland att ha förlorat denna gudomliga ö? Och jag svarar att för många av oss med rötter i Karelen är fantomsmärtorna värre på andra håll.

Kristina Rotkirch

Översättare

E-post: kristina@rotkirch.com

Petersburgsintryck

Zakaznoe ubijstvo (beställningsmord)! utbrast mina vänner när vi på kvällen den 19 juni fick höra att människorättsaktivisten **Nikolaj Girenko** skjutits ihjäl på sin egen tröskel. Det ringer på, han öppnar dörren och dödas av okända förövare som snabbt försvinner. Mordet liknar det på Duma-ledamoten **Galina Starovojtova** för ett antal år sedan. *Någon* vill ha bort dessa ifrågasättande människor som kritiserar maktmissbruk, korruperade domstolar och vill dra fram dunkla dåd i ljuset.

Nikolaj Girenko var etnolog, forskare, som på 1990-talet såg faran i den uppstigande ”patriotismen” – en förödande ideologi i en stat som den Ryska *federationen* där en mångfald olika folk har sitt hemland. ”Patrioterna”, av olika schattering, slog på ryskhetstrumman – Ryssland åt ryssarna! Ortodoxa kyrkan stod beredd och delade ut guldkors att hänga om halsen. När ryska fredsbevarare sändes till Kosovo 1999 på fartyg från Krim skedde ett hastigt döpande av soldaterna ombord – kors om halsen – man var ju på väg till sina serbiska (ortodoxa) ”bröder”.

Ω

Nikolaj Girenko var själv ryss och hade förmågan att tala till ”enkelt folk”. På senaste tiden var han aktiv i ett program (samtal, föreläsningar) för att motverka rasismen bland poliskåren i Petersburg. Vittnesmålen om polisens framfart mot landets egna medborgare är otaliga. Ibland ”arresteras” folk för att fylla på polisernas privatkassa (alltid finns det något att anmärka mot, lagen är en djungel), ibland är det frågan om ren förnedring, poliserna manifesterar att det är de som *har makten*.

Många poliser rekryteras idag bland soldater som krigat i Tjetjenien – kriget som **Putin** började hösten 1999 (med löfte om att det skulle vara över på *tre månader*) och som nu varat i *fem år*. Kriget förråar – tortyr av fångar

blir lätt vardag, psykiska spärrar släpper och beteendet förs över i det civila. Att dryga ut den magra soldatsolden med utpressning mot civila är sedan länge gängse beteende i Tjetjenien.

Mordet på Nikolaj Girenko handlar inte bara om att ta livet av just honom. Det är en varning till alla som försöker verka för ett humanare samhälle i Ryssland. Budskapet är: lägg er inte i, håll käft!

Dagen efter mordet lyssnar jag på nyheterna på 6 olika ryska TV-kanaler – ingenting om Girenko. Nyheten är **Sir Pauls** (McCartney) framträdande på Palatsplatsen – t o m Vladimir Putin har flugit in till Petersburg för att välkomna sångaren. Stadens centrum är avstängt och jag tar tåget till *Tsarskoe selo*. Vitebsk-stationen har rustats upp och Jugendskapelsen står där i all sin glans – en pärla i det väldiga förfall som härskar i staden. Tåget åker genom tröstlösa förorter med smutsiga *chrusjtjoby* (Chrustjov-ruckel) – limphusen som byggdes för att hålla i tjugo år, sedan skulle kommunismen vara genomförd och med den skulle komma nya hus. Plank och murar längs järnvägen är förvånansvärt fria från graffiti. Bara på ett ställe står det med stora svarta bokstäver *Ubej zjida!* (Döda juden!). Hur länge har den texten funnits där? Och hur länge till skall den hamras in i tågpassagerarnas medvetande?

Barbara Lönnqvist

Professor i ryska språket och litteraturen vid Åbo Akademi
E-post: blonnqvi@abo.fi

Bokanmälningar

En riktig berättelse

Ljudmila Ulitskaja
Iskrenne vasj Sjurik
(Vagrius 2004)

Maria Nikolajeva och Staffan Skott recenserar här den senaste boken av Ljudmila Ulitskaja, som ligger etta på bestsellerlistan i Moskva.

En presentation av Ulitskaja publicerade makarna i *Dagens Nyheter* 10 augusti 2004.

*

Ljudmila Ulitskaja ligger just nu etta på bestsellerlistan i Moskva med sin nya roman ”*Tillgivne vännen Sjurik*”, en ironisk och underhållande encyklopedi över kvinnornas liv i Sovjetunionen decennierna före kommunismens fall. Ulitskaja är det stora namnet i den nya ryska kvinnolitteraturen och har sin styrka i ett traditionellt episkt berättande med ett långt tidsperspektiv. Mot bakgrund av alla postmoderna grepp känns det som nytt och fräscht.

Mer än dussinett kvinnoöden binds samman av Sjurik – mormor och mor och en slingrande rad älskarinnor som alla tar initiativet till sina trassliga förhållanden med den snälle och modersbundne Sjurik Korn.

Han säger aldrig nej, varken till angenäma lönskalägen eller ständiga, typiskt sovjetiska uppdrag runt om i Moskva åt sina väninnor. I en i övrigt realistisk roman är han en sammanbindande sagofigur, Ivanusjka Duratjok, den ryske Dummerjöns, som allt går väl i händer utan att han vet hur. Kvinnorna är i fokus men förenas av den manliga huvudpersonen, en ovanlig kvinnlig författarstrategi som Ulitskaja utnyttjar virtuost på ett mycket njutbart språk.

Ω

Det finns en traditionell mansgestalt i den ryska litteraturen, den passive mannen, från långt före Turgenev och framåt. Om han fattar ett radikalt beslut för att allt ska bli annorlunda går han ändå tillbaka till sin passivitet – en bild i det privata av situationen i tsarens rike likaväl som **Brezjnevs** samhälle, där man var dömd till passivitet om man inte spelade med i hyckleri och korruption. Men om Sjurik är blek är det desto färgstarkare kvinnligt persongalleri. Den ljuva Lilja som emigrerar till Israel, konstnärinnan Matilda som inviger Sjurik i erotiken, den fattiga lilla

kazachiskan och studentkamraten Alja som med järnvilja och kemistbegåvning tagit sig till Moskva och är beredd till vad som helst för att inte återvända till Akmolinsk, till och med att gifta sig med en polis. Den neurotiska Svetlana som skuggar Sjurik, Lena från Ural som Sjurik gifter sig med i ett skenäktenskap för att rädda äran åt Lenas pappa kommunistpampen när Lena får ett färgat barn med en kuban, snälla judiska Alla som övergivits av Sjuriks bästa vän.

Längst i minnet stannar Valerija, en polskättad invalid märkt av vanskött polio. På kryckor och i invalidbil lever hon ett fullvärdigt liv och dominerar sin vänkrets, manipulerar och älskar och lovar sin katolska gud att sluta synda om Sjurik lyckas göra henne med barn. När hon förlorar barnet känner man sig som **Vilhelm Mobergs** läsare som protesterade när han lät Kristina dö.

Ω

En västerlänning tänker att Ulitskaja är förstående och ömsint mot dessa kvinnor som formats av det groteska sovjetsamhället. Den, däremot, som växt upp i Sovjet och själv formats av intelligentsians stränga krav finner dem äckliga, som **Gogols** odödliga landsortsaristokrati. Den med Ryssland inte förtrogne kan lätt läsa Ulitskajas porträtt som grotesk satir men ingenting är i själva verket överdrivet, utom just berättargreppet med att samlas dem som en narrativ smyckekedja runt Sjuriks muskulösa hals.

Ljudmila Ulitskaja är född 1943 och debuterade 1993. För dagens ungdomar är hennes bok en skildrig av livet i ett Ryssland som för dem är lika avlägset från dagens Ryssland som **Ivan** den förskräckliga eller **Jaroslav** den vises.

För sin egen generation skriver hon med nostalgisk känsla: precis så var det då, man måste köa för det mest elementära, i adresslistan samlades namnen på alla som kunde fixa något, livet fungerade tack vare tjänster och gentjänster.

Ulitskaja har haft stora framgångar med sitt raffinerade, på ytan okonstlade och gripande berättande. "Tillgivne vännen Sjurik" är en av dessa få böcker som "man inte kan lägga ifrån sig". Redan i sina korta noveller har Ulitskaja visat sig som en suverän skildrare av människoöden med tidstypiska detaljer. I den fyrahundra femtio sidor långa Sjurik-romanen blir det en hel liten novell varje gång hon introducerar en ny person med släktröniker och livsöde; det är raffinerat och väl avvägt och ironin oemotståndlig.

Två av älskarinnorna dör, en försvinner till slut utomlands med den färgade dotter som blivit allt i livet för Sjuriks mor. I slutkapitlet skruvas ironi och skir ungdomsförälskelse ihop till en mild grimas. Sjurik möter åter sin första kärlek Lilja och i två dagar är deras lycka ren och oskuldsfull, sedan försvinner hon på nytt utomlands, för alltid. Nu har något hänt med Sjurik, hans befrias från sin passivitet. Men läsaren förstår också att Lilja inte har någon aning om att den på ytan stillsamme Sjurik i själva verket har ett stormande privatliv – och att där Sjurik ser romantikens blåa blomma döljer sig en kallhamrad yrkeskvinna med skumma affärer i Väst.

Kanske förutsätter ljuv och stormande kärlekslycka grundläggande missförstånd. Kanske inte bara i gamla Sovjet.

Maria Nikolajeva

Professor i litteraturvetenskap, Stockholms universitet

Staffan Skott

Översättare, journalist

E-post: staffan.skott@dn.se

*

Av Ulitskaja finns på svenska berättelsen "Sonetjka" (2000, i **Kristina Rotkirchs** översättning). *Red. anm.*

Närsynt om Rasputin

Edvard Radzinskij

Rasputin – Rysslands svarte eminens

Övers. Staffan Skott

(Norstedt, Stockholm, 2004)

Att recensera **Edvard Radzinskij**s biografi över **Rasputin** innebär ett dilemma. Boken är nämligen skriven i bästa deckarstil. Så skall recensenten vara trogen författarens avsikter eller avslöja vem mördaren är?

Nu har visserligen just mordet på Rasputin länge rönt stor uppmärksamhet – i vissa fall gränsande till fascination – både bland akademiker och andra. Historien är väl känd. Men Radzinskij lyckas tämligen övertygande visa (Nej, nu bryr jag mig inte om eventuella författaravsikter. GP) att det inte var **Feliks Jusupov** som sköt – utan Storfurst **Dmitrij Pavlovitj**. Som historiker skulle man önska att Radzinskij börjat här och sedan tecknat sitt porträtt av Rasputin. Historien hade då dessutom kunnat sättas in i ett större sammanhang.

Men icke. Radzinskij har nämligen kommit över ett arkivfynd och vill utnyttja detta maximalt, vilket i och för sig är förstäligt och måhända lovvärt. Hur han kom över sitt fynd är en särskild historia. Fyndet är förhørsprotokoll som gjordes av den trettonde utredningsavdelningen i ”Extraordinära kommissionen för utredande av lagstridiga gärningar, begångna av ministrar och andra ämbetsmän hos tsarregimen”, tillsatt av den provisoriska regeringen i mars 1917. Avdelning nummer tretton ägnade sig åt ”utredning av verksamheten hos mörka krafter”. Kommissionens protokoll redigerades för övrigt av poeten **Aleksandr Blok** och flera volymer gavs ut, dock inga protokoll från avdelning tretton. De försvann. På oklara vägar (som aldrig förklaras) dök de emellertid upp på en aktion vid Sotheby’s i London där de ropades in av cellisten **Mstislav Rostropovitj**, som sedan gav dem till sin gode vän.

Protokollen är en guldgruva som Radzinskij öser rikligt ur. Här finns vittnesförhören med bland andra hovdamen **Anna Vyrubova**, inrikesministern (1915-16) **Aleksej Chvostov**, den tibetanske läkaren **Badmajev**, osv. osv. Radzinskij, som den historiker han är, har dock inte nöjt sig med detta utan även letat fram dokument från arkiv i Tobolsk. Sedan har han gripit sig verket an och tecknar ett detaljerat porträtt av Rasputin och hans omgivning från början till slutet.

Det är en historia som innehåller allt, som bekant. Till sist står läsaren upp till knäna i orgier, fester, kvinnohistorier, fylleslag och ännu mera orgier. Det är här Radzinskij blir alltför närsynt, han är så förtjust – över sitt arkivfynd, sin huvudperson och allt runt omkring – att han tappar distansen. Han antyder att Rasputin kunde ha förhindrat Rysslands inträde i kriget 1914, han skriver att **Nikolaj II** redan i början av sin tid på tronen drömt om Rasputins förbund med makten. Skildringen fylls av svepande generaliseringar som ”Muzjiken kände respekt för färdigheter i konsten att svära, utmärkande för äkta ryska herrar”, ”Men i listen i den utarbetade planen kunde man ana Felix hand, hans härstamning från skoningslösa tatariska khaner.” Han kopplar ihop mordet på Rasputin med mordet på tsarfamiljen ett par år senare och tycker sig se någon slags ödesmättad parallell.

Ω

Biografin över Rasputin är ingen dålig bok. Både den läsare som inte läst så mycket om mordet tidigare och den som trodde sig veta hur det gick till har utbyte av Radzinskij skildring. Det allvarliga med hans övertramp är att de snarast döljer det viktiga och nya som ändå finns i boken – men som läsaren själv får vaska fram.

Guðrun Persson

E-post: guðrun.persson@mbox301.swipnet.se

*

I nobelprisets svallvågor

Ryskt ubåtsbesök i Sverige påminner om Marinens roll i nomineringar till Nobelpris. Skratta, skratta, vänner, men det var just ryska Marinstaben som gjorde sig besväret att informera den ryska allmänheten om beslut som tagits i Stockholm 1900 om bildandet av ”en särskild administration” som skall förvalta Nobels pengar och ”ärligen fördela röntan på fem olika pris”.

Som Magnus Ljunggren mycket riktigt påpekade i sitt inlägg i Bulletin förra året (Bulletin Nr 1/03) om Nobeltemat ur rysk synvinkel, borde nog **Abram Bloch**s bok *Sovjetunionen i ljuset av Nobelpriset* hetat *Ryssland i ljuset av Nobelpriset* för den tar också upp även tsartidens ryska förvecklingar.

En kort påminnelse: den ryske vetenskapsmannen **Abram Moisejevitj Bloch** är egentligen geolog. Han fick först efter sin pensionering 1990 möjlighet att besöka länder på andra sidan järnridån, då man ansåg att han i sitt arbete har haft tillgång till hemliga dokument och skulle därför hålla sig på hemmaplan. Intresset för Nobelrörelsen väcktes på 60-talet, faktiskt tack vare frimärkssamlandet. Sedan dess har A. Bloch lagt ner ett mångårigt arbete på att studera nobelinstitutionernas mellanhavanden med Sovjetunionen, därvid har han forskat i både ryska och svenska arkiv. 1997 besökte han Stockholm som Nobelstiftelsens hedersgäst för första gången. Redan då har dokumentsamlingen ”Sovjetunionen och Nobelpriset” legat färdig för tryck och skulle ges ut hösten år 2000 i samband med 100-års jubileum sedan Nobelstiftelsens bildande. Boken utkom på ryska ett år senare under titeln ”Sovjetunionen i ljuset av Nobelpriset” med förord av Nobelstiftelsens VD **Michael Sohlman** och efterord av den belgiske vetenskapsmannen och nobelpristagaren med ryskt påbrå **Ilja Prigozjin**.

Här nedan följer ett utdrag ur boken (översatt av Radio Sweden´s bortgångne medarbetare **Gleb Meyler** som fick stycken av Abram

Bloch personligen innan boken kom ut) som belyser de komplikationer som uppstått i det Kejsarliga Palatsen, Kejsarliga Akademien och inte minst i Finland som då var en del av Rysslands imperium.

Det är inte särskilt svårt att förstå varför Sovjetunionen ensidigt bröt alla kontakter med Nobelinstitutionerna 1945. Nomineringar av sovjetiska vetenskapsmän nådde aldrig Sverige utan hamnade i helt andra slags arkiv, i betydligt mörkare lokalteter. I samma arkiv hamnade nog även de svenska påstötningarna, aldrig ämnade att nå adressaten.

Det är anmärkningsvärt att denna sovjetiska bojkott, som det framgår av nya forskningsrön, har även historiska förtecken. Förtecken som går att spåra till tider långt före Sovjetmaktens bildande.

Alfred Nobels död och turerna kring hans testamente var givetvis förstasidesstoff även i dåtidens Ryssland. Den största och mest etablerade huvudstadsbladet – *Novoje Vremja* (Nya Tiden) – meddelade om bortfallet av dynamitens uppfinnare redan dagen efter hans död i den lilla italienska staden San Remo. Under de följande tre åren, fortsatte man att fortlöpande rapportera från Sverige om händelseutvecklingen. Ändå fram till år 1900, då en svårförklarlig tystnad inträdde. Inte ens en sådan betydande händelse som Oscar II undertecknande av Nobelstiftelsens stadgar ägnades en enda rad i den ryska pressen. I den övriga världen skapade nyheten feta rubriker.

Först fyra månader efteråt, 14 (27) oktober, bröts den märkliga informationsbojkotten. Denna dag, i St. Petersburg, publicerades i den liberala tidskriften *Novosti i birzjevaja gazeta* (Nyheter och börstidningen) en notis om att det i Stockholm bildats ”en särskild administration” ämnad att förvalta det enorma kapital som Nobel efterlämnat och att ”röntan på kapitalet ärligen fördelas på fem olika pris”. De övriga tidningarna i båda ryska huvudstäderna, de mest populära *Novoje Vremja* och *Moskovskije Vedomosti* inberäknade, föredrog att titta även denna gång.

Men även den publicerade notisen väcker förundran. Det är inte den Kejslerliga Vetenskapsakademien som står bakom, vilket ju vore att förvänta, utan varken mer eller mindre än – Marinstaben.

Jo jo, just den ryska krigsflottan, en i sammanhanget högst oväntad instans, vars specifika verksamhetsfält verkar ha väldigt lite gemensamt att skaffa med den svenska Vetenskapsakademien, var den första myndighet som gjorde sig besväret att informera den ryska allmänheten om beslut som tagits i Stockholm. Inte nog med detta – i samma notis omtalades att de som så önskade kunde få ”mer detaljerade uppgifter om villkor för nominering till priset” på Marinstabens forskningsavdelning. Varken Vetenskapsakademien eller någon annan passande institution utannonserade liknade tjänster.

Medge, att det är en märklig situation i ett rike med allt annat än skral kunskapspotential och med ett språk vars rikedom har placerat Ryssland i världslitteraturens främsta led... Märklig, men knappast slumpartad.

Underligheterna i den ryska pressens bevakning av Nobelstiftelsens verksamhet fortsatte dock även 1902. Det var nämligen inte förrän då som hela texten till Nobelstiftelsens grundstadgar publicerades i Ryssland för första gången (för övrigt, i en mer än medelmåttlig översättning). Det skedde i – hör och häpna – järnvägsarbetarnas tryckta organ. På så vis fick Marinstabens initiativ en i sanning värdig efterföljare. I övrig rysk press och, först och främst, i Vetenskapsakademien rådde under dessa två år fullständig tystnad om saken.

Det verkar som att Vetenskapsakademien, hur som haver år 1900, medvetet undvek att aktivt delta i nomineringarna till de nyinstittade utrikiska premierna. Att detta förhåller sig just på så vis bekräftas i nyligen öppnade arkiv vid de svenska nobelinstitutionerna – Karolinska institutet, Vetenskapsakademien och Svenska Akademien. Inte en enda ryss (och ingen utlänning heller, för den delen) blev år 1901

föreslagen av den Kejslerliga Vetenskapsakademien.

Abram Bloch blev övertygad om att uppmaningar från Stockholm att delta i nomineringsarbetet helt sonika ignorerades av den ryska akademiledningen, då han tog del av de dokument som förvaras i det numera också tillgängliga Ryska vetenskapsakademins arkiv i St. Petersburg.

I ett brev daterat den 8 november 1905 – hela fyra år efter den första prisutdelningen – påminner **Carl David af Wirsén** (Svenska akademins dåvarande ständige sekreterare) åter sin ryske kollega och motsvarighet **Sergei Oldenburg**, om att avdelningen för litteratur och vitterhet vid den ryska Kejslerliga Vetenskapsakademien faktiskt innehar fortlöpande rätt att nominera kandidater till Nobelpriset i litteratur. Wirsén ber att om möjligt ”påtala detta förhållande för berörda ledamöter och vänligen vidarebefordra bifogade cirkulär med information från den Svenska Akademien”. Han går så långt att han beredvilligt lovar att översända flera exemplar om så skulle önskas.

Vid vidare forskning i Ryska vetenskapsakademins arkiv i St. Petersburg skulle det visa sig att de berörda ledamöterna vid Kejslerliga Vetenskapsakademien avdelning för litteratur och vitterhet hade, innan november 1905, inte ett hum om sitt årliga privilegium att nominera Nobelpristagare. Detta faktum fixerades på följande vis i ett mötesprotokoll – ”... ovannämnda inbjudan... har helt nyligen för första gången nått fram till de berörda parterna vid Akademien...”, detta trots att ”... priset redan utdelats ett flertal gånger sedan det instiftats...”. De årligen från Stockholm utsända cirkulären hade tydligen helt enkelt hamnat i papperskvarnen.

Vad kan då ha legat bakom en sådan inofficiell bojkott av det så lovvärda priset från Kejslerliga Vetenskapsakademien sida? Inte kan det väl ändå ha berott på vanlig byråkratisk slarv? Abraham Bloch har sin egen förklaring, en teori där orsak och

verkan förefaller sammanfalla med historiska fakta.

Just år 1900 genomfördes en stor förryskningskampanj i det Finska storfurstendömet, man ämnade att införa ryskan som ett officiellt ämbetsspråk. Detta sågs ej med blida ögon vare sig av den finska befolkningen eller av de lokala makthavarna. Bara några dagar skiljer mellan Nobelstadgarnas undertecknande i Stockholm och Nikolaus II underskrift av ett annat viktigt dokument – där mötesfriheten i Finland kraftigt begränsades. I ljuset av detta är det inte svårt att föreställa sig hur mycket ont blod innehållet i Nobelstadgarna väckte i det kejsarliga palatset då det stod klart att professorerna vid allt som allt fem universitet hade permanent rätt att nominera kandidater till priser i fysik, kemi och medicin – Uppsala, Lund, Christiania, Köpenhamn och – Helsingfors. Det måste ha rimmat riktigt illa med de storryska ambitionerna i en tid då den Finska Storfurstendömet, trots överhetens påbud, fortsatte att hårdnackat tala och skriva på finska. Men detta är ännu bara en möjlig teori bland många, påpekar A. Bloch. Sanningen, om sådan finnes, återstår att gräva fram i de dammiga arkiven.

Så slutade kapitel *Sommar 2000*, men professor Bloch fortsätter sina efterforskningar i svenska och ryska arkiv och påstår i senaste intervju (januari 2004 för ryska redaktionen) att hans tjocka bok – över 600 sidor – *Sovetskij Sojuz v interjere Nobelevskich premij* med underrubriken ”*Fakta, dokument, reflektioner och kommentarer*” redan året efter publiceringen 2001 kunde bli 200 sidor tjockare. Boken består till 90 % av dokument och fakta från olika arkiv. De 10 % som återstår för reflektioner och kommentarer kan även deckarälskare läsa med behållning för att försöka lösa gåtan varför varken **Aleksandra Kollontaj** på 30-talet eller **Boris Pasternak** på 50-talet kunde tro på sekretessen i nomineringen.

Irina Makridova

Ryska redaktionen, Radio Sweden

E-post: irina.makridova@sr.se

Bulletin Nr 3/04

**Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien
Tryckt i Stockholm 2004**

Redaktör och ansvarig utgivare: Gudrun Persson

Bulletinen utkommer med ca 4 nummer per år och kan rekvireras från Gudrun Persson.

gudrun.persson@mbox301.swipnet.se

Tel. 08-29 04 18

Postadress: Gudrun Persson, Postadress: Kocksgatan 32, 116 24 STOCKHOLM

**Bulletinen finns också tillgänglig på hemsidan för Sällskapet för studier av Ryssland,
Central- och Östeuropa samt Centralasien: <http://www.sallskapet.org>**

Tidigare nummer finns på adressen: <http://www.sallskapet.org/bull/bullreg.html>